

**УКРАЇНА НА „ВЕЛИКІЙ ШАХІВНИЦІ”
ЗБІГНЕВА БЖЕЗІНСЬКОГО**

В статті розглядається бачення відомим американським політичним фахівцем в сфері міжнародних відносин Збігневим Бжезінським місця і ролі України на карті Євразії. Аналізується значення подальшої демократизації України для держав пострадянського простору.

Ключові слова: „велика шахівниця”, Євразія, Україна, пострадянський простір.

Глобалізаційні процеси у сучасному світі та трансформаційні перетворення в незалежній Україні обертаються для останньої двоякою проблемою. З одного боку, - це необхідність інтеграції до світової спільноти, з іншого – формування власної геостратегії та забезпечення своєї національної безпеки. Важливим кроком на шляху вирішення цієї проблеми можна вважати прийняття до уваги особливостей осмислення місця і ролі незалежної української держави у царині американських геополітичних розвідок. Адже свої євроінтеграційні прагнення Україна пов’язує передусім зі вступом до НАТО, що є „центральною елементом системи трансконтинентальної безпеки” (Зб. Бжезінський) та уособленням „демократичної серцевини світу, Євроатлантичного співтовариства” (Зб. Бжезінський), лідером якого залишаються США. В свою чергу, чільне місце в структурі роздумів американських політологів про Україну безперечно займають праці провідного ідеолога зовнішньої політики США Збігнева Бжезінського, який, за його власним визнанням, „сентиментально і стратегічно відданий Україні” [12, с. 97].

Збігнев Бжезінський народився у Польщі в 1928 році. З 1938 року проживає у США. В 1988-1991 роках обіймав посаду помічника президента з національної безпеки в адміністрації Дж. Картера. В останні роки – один з керівників Центру стратегічних і міжнародних досліджень. Член ради директорів Національної підтримки демократії, член організації „Freedom House”.

Бжезінський лишається найбільш цитованим в Україні американським вченим (А. Гальчинський, Б. Канцелярук, М. Михальченко, В. Мадіссон та В. Шахов, Б. Парохонський, Г. Перепелиця, С. Пирожков, Ф. Рудич та ін.) Ті чи інші положення його геополітичної концепції висвітлені у дисертаційних дослідженнях українських науковців (К. Біла, О. Бодрук, М. Дністрянський, О. Деменко та ін.) Варто зазначити, що Указом Президента України від 8 березня 2008 року „За визначну громадську діяльність та розвиток зв’язків між Україною та Сполученими Штатами Америки” Збігнева Бжезінського нагороджено орденом князя Ярослава Мудрого [14].

В цій же статті буде здійснена спроба цілісного аналізу бачення Бжезінським місця і покликання України на „Великій шахівниці” – просторі Євразії „від Лісабону до Владивостоку”, який, за визнанням Бжезінського, лишається „найважливішим ігровим полем земної кулі” й на якому „і далі розігрується боротьба за глобальну першість”. Ще одне прочитання Бжезінського виправдане тим, що цей американський вчений і державний діяч нині є радником новообраного Президента США Барака Обами із зовнішньополітичних питань. А тому розуміння зовнішньополітичного курсу США стосовно України після обрання Обами Президентом неможливе без врахування основних положень геополітичної концепції Збігнева Бжезінського в пункті, який стосується ролі України на „Великій шахівниці” євразійського простору.

Згідно із Зб. Бжезінським, Україна є новим і важливим простором на євразійській шахівниці, геополітичною віссю, тобто державою, чия важливість зумовлена її „уразливим розташуванням” та здатністю відіграти особливу роль у житті геостратегічних гравців шляхом або надання останнім доступу до важливих районів, або ж відмови їм у

ресурсах. „За певних умов можна сказати, що саме існування геополітичної осі має дуже важливі політичні і культурні наслідки для більш активного сусіднього геополітичного гравця” [1, с. 41].

Україна, зазначає З. Бжезінський, розташована на межі зустрічі європейського і слабо окресленого євразійського угруповання, в зоні політичного вакууму між Росією та об'єднаною Німеччиною. Чергова хвиля розширення ЄС та НАТО буде означати, що у міру відступу Сходу та наступу Заходу небезпеки, викликані до життя наявністю геополітично „нічийної землі”, лише відсуваються у східному напрямі [2, с. 133]. Оскільки геополітичний вакуум між Росією та Європою є небезпечним, а Америка не зацікавлена у зоні нестабільності навколо Європи, актуальним, на думку Бжезінського, можна вважати завдання створення „великого і дедалі інтегрованішого єдиного європейського простору”. Інакше кажучи, „ширшої і гнучкішої системи трансконтинентального співробітництва, що виходить за межі „Європи до Уралу”, про яку колись пророчо говорив де Голль” [12, с. 84]. Мова йде про створення „Європи від найзахіднішої точки Португалії Карбо де Рока до Камчатки” [12, с. 97]. Україна ж, наголошує Зб. Бжезінський, є стрижнем, чия міцність визначатиме – відбудеться це історичне розширення Європи чи не відбудеться. „Тому з погляду Європи місія, покладена на Україну, навіть перевищує значення самої України. Успішна в демократичному та європейському плані Україна необхідна для створення історичної трансконтинентальної Європи” [12, с. 97].

Така необхідність, на думку вченого, зумовлена двома моментами. Перший пов'язаний з тим, що сама незалежність України є подією важливого міжнародного значення. Адже незалежна Україна по-новому визначає кордони Європи, бо перетворює Росію на звичайну національну державу, здатну принести більше користі своєму народові, аніж імперія, що є обтяжливою та ненависною.

Саме без України Росія територіально скорочується до здебільш етнічного виміру й перестає бути євразійською імперією. А у випадку збереження своїх претензій на імперський статус, перетворюється на переважно азіатську імперську державу. Державу, що втягнута у виснажливі конфлікти з пробудженою Середньою Азією, яка буде обурюватися можливістю втрати своєї здобутої незалежності та опиратися на підтримку з боку дружніх ісламських держав на півдні. Натомість контроль Москви на Україною з її величезними ресурсами та виходом до Чорного моря автоматично надає Росії необхідні засоби для того, щоб існувати у вигляді могутньої імперської держави, яка охоплює Європу і Азію.

Ось чому втрата України, пише Бжезінський, була для Росії найболючішою та особливо чутливою. „Поява незалежної української держави не тільки змусила всіх росіян іще раз обдумати природу своєї власної політичної та етнічної тотожності, але й стала істотною геополітичною невдачею для російської держави” [1, с. 92]. Останнє пояснюється тим, що втрата України означала для Росії втрату потенційно багатой індустріальної та сільськогосподарської економіки, а також населення, що є етнічно і релігійно досить близьким до Росії. Тому „... без України Росія не могла сподіватися на відновлення слов'янської імперії” [3, с. 123]. Також незалежність України позбавила Росію її домінуючої позиції на Чорному морі, де Одеса слугувала Росії життєво важливою брамою для торгівлі на Середземномор'ї та у світі поза ним.

Втрата України, підсумовує Бжезінський, була геополітично вирішальною, оскільки призвела до радикального обмеження геостратегічних можливостей Росії. Без прибалтійських держав, але зберігаючи контроль над Україною, Росія ще могла би намагатися стати лідером упевненої в своїх силах євразійської імперії, в якій Москва могла б правити неслов'янами на півдні і південному сході колишнього Радянського Союзу. Але без України з її слов'янським населенням будь-яке зусилля Москви відбудувати євразійську імперію обертається затяжними конфліктами з національно і релігійно повсталими неслов'янами. „Щобільше, зважаючи на спад російського рівня народжуваності і вибуховий рівень народжуваності серед середньоазіатського населення,

будь-яка нова євразійська єдність, побудована на чисто російській владі, без України, неминує ставатиме з кожним наступним роком менш європейською і більш азійською” [1, с. 92].

Крім цього, втрата України Росією була для останньої „геополітично каталітичною”. Саме проголошення незалежності України та її опозиція до будь-яких російських пропозицій щодо більш інтегрованого СНД, яке могло б перетворитися на керовану Москвою версію ЄС, щодо особливої слов’янської спільноти (з Росією і Білоруссю), чи ж щодо Євразійського союзу, вважає Бжезінський, перешкодили СНД стати просто новою назвою вже конфедеративного СРСР та попередили практичне втілення російської імперської тактики за нових умов. „Політичне самовизначення України приголомшило Москву і подало приклад, за яким пішли, хоча спочатку невпевнено, інші радянські республіки” [1, с. 93].

До того ж рішучість України стати незалежною не лише „зробила СНД помираючою фікцією”, а й перетворила „близьке зарубіжжя” на геополітичну ілюзію Росії, позбавивши останню „виняткової ролі центру прийняття рішень” на пострадянському просторі. З огляду на це, стрижневими проблемами для України є майбутній характер СНД та вільніший доступ до енергетичних джерел, який зменшив би залежність України від Росії. Ось чому міцніші стосунки з Азербайджаном, Туркменистаном і Узбекистаном є важливими для Києва, а українська підтримка більш незалежницько налаштованих держав є продовженням зусиль України збільшити власну незалежність від Москви. „Відповідно, Україна підтримала намагання Грузії стати західною трасою азербайджанського нафтового експорту. Крім цього, Україна співпрацює з Туреччиною, послаблюючи російський вплив на Чорному морі, й підтримує турецькі зусилля спрямувати нафтовий потік із середньої Азії до турецьких терміналів” [1, с. 139].

Отже, без України імперська реставрація, яка опирається або на СНД, або на євразійство, не є життєздатним вибором для Росії. Другий момент, з огляду на який Україна є вкрай важливою для формування „історичної трансконтинентальної Європи”, пов’язаний з тим, що існування України як незалежної держави допомагає здійснити історичну трансформацію Росії. Зміст такої трансформації полягає у ефективному залученні Росії до західного світу та переконанні її у потребі фундаментально переглянути власну роль у Євразії. В обох випадках умовою є відмова Росії від свого імперського багажу, бо Росія не може бути і імперською, і європейською одночасно.

Історична трансформація Росії та її ефективне залучення до дедалі тісніших зв’язків із Заходом дозволять Росії стати органічною частиною великої Європи. Спонукають Росію до згоди зі створенням контексту демократичного геополітичного плюралізму, який неминує підштовхне її до проведення внутрішніх демократичних перетворень та водночас закрие перед нею інші спокуси. Й, більш того, - попередить оточення Росії з боку супротивників та дозволить їй уникнути „сильного стиснення тільки до Уралу”. „Метою ефективного залучення має бути створення геостратегічних умов, у яких російська еліта сама прийде до усвідомлення того, що її єдиний можливий вибір водночас і є найкращим: справді стати частиною Заходу” [12, с. 46].

Незалежна Україна, пише З. Бжезінський, відіграє ключову роль у здійсненні політики ефективного залучення Росії. Адже сам факт її існування створює можливість для Росії, - як держави і нації, - стати нарешті демократичною і європейською, пристосуватися до геополітичного плюралізму, що утвердився на просторі колишнього СРСР. Приклад демократичної України, яка раніше перебувала під владою Росії, „неминує посилить тиск всередині Росії на рішучий розрив з авторитарною і шовіністичною традицією, яка досі панує у світогляді московської політичної еліти” [12, с. 87].

Якщо Україна продовжить успішно зміцнювати свою демократію, розширювати співробітництво з Європою та перетвориться на частину європейського співтовариства, вона стане для Росії „воротами у Європу”. Коли Україна по-справжньому стане

демократичною й по-справжньому європейською, наголошує Бжезінський, тоді й Росії доведеться стати такою. Тому всі мають пам'ятати, „що Україна, якщо вона справді стане успішним членом Європейської спільноти, - це запорука майбутнього Росії, в тому сенсі, що Росія тоді не матиме іншого вибору, як також стати членом цієї спільноти” [12, с. 93-94].

Коли ж Україні не вдасться зробити свій приклад переконливим, то негативні залишкові тенденції у Росії зміцняться і посиляться. У цьому випадку Росія ствердиться як квазітранснаціональна держава з домінуванням націоналістичної ідеології та з „цілою низкою міні-чечень”, що, у свою чергу, обернеться для неї втратою Далекого Сходу і Сибіру. Наявність же демократичної європейської України означає одне – „Росія до Камчатки” врешті-решт стане частиною Європи. Успіх України, відмічає Бжезінський, не тільки дасть їй можливість стати однією з держав-лідерів Європи, а й дасть добрий приклад Росії у пошуку нею свого шляху до Європи, що полегшить нове самовизначення і для Європи, і для Росії. „Саме тому Україна, її позитивний приклад і те, що в ній відбувається, мають таке велике значення” [12, с. 97].

Таким чином, Україна має вирішальне значення для того, щоб змусити Росію здійснити європейський вибір. Якщо Україна хоче вижити як незалежна держава, підкреслює З. Бжезінський, вона має стати частиною Середньої Європи, а отже й поділяти зв'язки останньої з НАТО та з ЄС. „Прийняття Росією цих зв'язків означатиме власне рішення Росії також стати справжньою частиною Європи” [1, с. 121]. З огляду на це, вступ України до ЄС буде означати історичний крок такої ж значущості, що й проголошення незалежної української держави. Якщо ж цей крок не відбудеться, негативні наслідки відчує на собі не лише Україна, а й Росія, „тому що вони тоді увічнять новий кордон між Європейським Союзом і територією на схід від нього, і на схід від Європейського Союзу, ймовірно, буде менше стабільності, менше сучасності, менше демократії” [12, с. 78].

Вирішальність України для європейського, - демократичного, - вибору Росії пояснюється, на думку вченого, тим, що Росія не може існувати в Європі без України, тоді як Україна може бути в Європі без Росії. Якщо Росія вирішить пов'язати свою долю з Європою, то включення України в європейські структури відповідають власним інтересам Росії. Відповідно, стосунки України з Європою є поворотним пунктом для самої Росії, бо „вибір України на користь Європи приводить на думку рішення Росії щодо наступної фази її історії: або також стати частиною Європи, або стати євразійським вигнанцем, ані по-справжньому європейським, ані азійським, загрузлим у конфліктах з „близьким зарубіжжям” [1, с. 122]. Прийняття незалежної демократичної України, яка повністю поділяє зв'язки Середньої Європи з НАТО та з Європейським Союзом, дозволить стосункам між Європою та Росією перейти від формальних двосторонніх зв'язків до більш органічних і зобов'язальних стосунків, - економічних, політичних і оборонних. Завдяки цьому, прогнозує Бжезінський, Росія могла б швидко стати невід'ємною частиною Європи, яка охопила б не лише Україну, а й сягнула б до Ірану і навіть далі [1, с. 122].

Ось чому ідея просування демократії не є антиросійською, а Росія має спокійно прийняти той факт, що українці мають вищу політичну культуру та чіткішу національну самоідентифікацію, аніж росіяни. Свідченням цього стала Помаранчева революція, яка продемонструвала здатність українців залагоджувати політичні розбіжності без використання зброї та продемонструвала примітну політичну зрілість українців. „Українська молодь драматично заявила про свою демократичну культуру, терпляче і рішуче розташувалася у центрі Києва та кинувши виклик сильному морозу. Цей приклад матиме величезний вплив на її російських однодумців, особливо у випадку подальшого сприяння Україні з боку Заходу” [11]. По-справжньому вільні президентські вибори в Україні, цивілізована манера вирішення проблеми сепаратизму в Криму засвідчують, що українці належать до універсальної політичної культури демократії. Тому Росія має визнати, що вона є молодшим братом України, якав політичному сенсі показала

зрілість і здатність знаходити компроміс. „Насправді Україна не повинна соромитися сказати своєму молодшому братові, Росії, що тій варто повчитися у неї політичної культури” [10].

Виконання Україною ролі стрижня „історичної трансконтинентальної Європи” та своєрідного каталізатора демократичний перетворень в Росії та колишніх республіках СРСР залежить, в першу чергу, від неї самої. На думку Бжезінського, Україна багато чого вже зробила для виконання цієї ролі. А саме: українська незалежність здобула міжнародне визнання; територіальна цілісність України збережена; Україна ефективно провела ядерне роззброєння, що отримало позитивну міжнародну оцінку; в Україні відбувається „нормальна наступність президенства” (тут Бжезінський має на увазі вибори, в результаті яких на зміну президентові Кравчуку прийшов Кучма) [12, с. 70].

Зацікавленість Європи у тісних стосунках з Україною не звільняє останню від необхідності подальшої демократизації своєї політичної системи, адже якщо перетворення в Україні не будуть досить привабливими і значними для того, щоб переконати Європейський Союз і НАТО запросити до себе Україну, то наслідки цього у цій частині світу будуть негативними [12, с. 77-78]. Широка Євроатлантична спільнота з участю України, наголошує Бжезінський, неможлива без зусиль з боку України. „Ми дуже зацікавлені в цьому, але ми також маємо бути реалістами і сказати українцям, з усією відвертістю, що як би ми не хотіли Україні успіху, ми можемо обійтися без України, але Україна без успіху не обійдеться. Вирішувати тут українцям” [12, с. 94].

Передусім українці мають самостійно подолати в собі наслідки двох негативних чинників свого минулого – тривалого іноземного панування і згубного комуністичного режиму, які заважають формуванню української патріотичної самосвідомості. Обидва ці чинники, зауважує Бжезінський, і сформували традицію державного контролю над ресурсами, що в нових ринкових умовах уможливило неймовірне збагачення нечисленних багатіїв. І стали на заваді зміцненню верховенства права, що сприяло посиленню корупції. І підсилили традиційну схильність влади контролювати свободу інформації та маніпулювати виборчим процесом. „Ці негативні тенденції шкодять добрій репутації України у світі, вони використовуються чужинцями, які хочуть проникати в Україну, нею маніпулювати і послаблюють українську незалежність” [12, с. 71].

В протистоянні цим тенденціям, радить Бжезінський, Україні не варто виправдовуватися тим, що становище у Росії в деяких відношеннях є ще гіршим. Україні слід орієнтуватися на те, що відбувалося в державах Прибалтики або у Польщі. В протилежному випадку Україна може повторити досвід Польщі XVIII століття, коли деякі кола нових багатих і можновладних, так само як і польські магнати пристануть на спокусливі пропозиції більш могутнього сусіда, „який тоді може скористатися міжнародною нестабільністю, зокрема нездатністю Америки і Європи знайти спільну мову, а також скористатися слабкістю української національної самосвідомості – для того, щоб перетворити Україну на свого сателіта, а то й знову на свою провінцію” [12, с. 72]. Перетворення ж України, подібно до Білорусі, на сателіта буде означати перетворення Кремля на центр імперії, що стане трагедією для тих росіян, які визнають, що радянська імперія була не благом, а радше прокльоном історії [4, с. 188].

Тому після Помаранчевої революції лідери України повинні довести свою зрілість шляхом демонстрування чіткого розуміння своєї відповідальності за прийняті політичні рішення та виголошені політичні програми. Зараз час остаточно визначитися, у чому полягає ідея демократії для України – у змаганні політичних лідерів та їх програм, чи ж у їх відповідальності за власні слова і обіцянки. Відсутність чітких меж відповідальності призводить до політичного цинізму. Якщо народ починає протиставляти „націю” та „еліту”, це свідчить про те, що еліта корумпована і її неможливо притягти до відповідальності [6]. Натомість, наголошує Бжезінський, майбутнє України не повинно визначатися домовленостями, що досягаються за зачиненими дверима, без звернення до

народу і без участі народу в цьому процесі. „Якщо люди, що здобули свободу, 21 день мерзли на Майдані, то вона мають право на участь у таких процесах” [12, с. 93].

Отже, згідно зі Збігневим Бжезінським, Україна є важливою фігурою на „великій шахівниці”. Її покликання – стати каталізатором і взірцем демократичних перетворень на теренах пострадянського простору, стрижнем „Європи від найзахіднішої точки Португалії Карбо де Рока до Камчатки”. Умовою виконання цього покликання, за Бжезінським, є не лише єдність української політичної еліти, а й участь самих українців у визначенні майбутнього своєї держави. Під час Помаранчевої революції, наголошує Бжезінський, українці „довели, що вони – народ, який має власну державу, і ... особливо зараз вони мають нагадати своїм лідерам, що саме вони вирішують, якою буде доля України” [12, с. 94].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи / З.Бжезінський – Львів – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2000. – 236 с.
2. Бжезинский З. Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство / З.Бжезинский; [пер. с англ. И. Тимошенка]. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 288 с.
3. Ещё один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы / З.Бжезинский; [пер. с англ. К. Нагорного]. – М.: Междунар. отношения, 2007. – 240 с.
4. Бжезинский З. Зыбучие пески гегемонии / Бжезинский З. // Россия в глобальной политике. – 2004. – Т. 2. – № 2. – С. 187–203.
5. Бжезинский З. Имперская Россия, вассальная Украина [Електронний ресурс] / З.Бжезинский. – Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/>. – Назва з титул. екрану.
6. Бжезинский З. Нужно учитывать ностальгию элиты [Електронний ресурс] / З. Бжезинский – Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/>. – Назва з титул. екрану.
7. Бжезинский З. Поражение демократии на Украине позволит Путину создать новый СССР [Електронний ресурс] / З. Бжезинский. – Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/>. – Назва з титул. екрану.
8. Бжезинский З. Путинский выбор / З.Бжезинский. – <http://www.inosmi.ru/>. – Назва з титул. екрану.
9. Бжезинский З. У украинцев появилось политическое чувство собственного достоинства / З.Бжезинский. – // “РВС” (США). – 2004. – 30 декабря.
10. Бжезинский З. Украина как старший брат России. [Електронний ресурс] / З.Бжезинский. – Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/>. – Назва з титул. екрану.
11. Бжезинский З. Украинская революция докатится и до Москвы [Електронний ресурс] / З.Бжезинский. – Режим доступу: <http://www.strana-oz.ru/>. – Назва з титул. екрану.
12. Іщенко А. Україна у геостратегічному контексті / А. Іщенко; [пер. з англ.] – К.: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 102 с.
13. Семь вопросов: беседа со Збигневом Бжезинским [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.inosmi.ru/>. – Назва з титул. екрану.
14. Указ Президента України № 275/2008 “про нагородження Збігнева Бжезінського орденом князя Ярослава Мудрого” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/7660>. – Назва з титул. екрану.

Котович І.А.

УКРАИНА НА „БОЛЬШОЙ ШАХМАТНОЙ ДОСКЕ” ЗБИГНЕВА БЖЕЗИНСКОГО

В статье рассматривается видение известным американским политическим специалистом в сфере международных отношений Збигневом Бжезинским места и роли Украины на карте Евразии. Анализируется значение дальнейшей демократизации Украины для стран постсоветского пространства.

Ключевые слова: „большая шахматная доска”, Евразия, Украина, постсоветское пространство.

**A PLACE OF UKRAINE ON „THE GRAND CHESS BOARD”
OF ZBIGNIEW BRZEZINSKI**

This article describes a vision of well-known American political expert in the field of international relations – Zbigniew Brzezinski for place and role of Ukraine on the map of Eurasia. The importance of further democratization of Ukraine for the countries of post-Soviet space is analyzed.

Key words: „the grand chess board”, Eurasia, Ukraine, post-Soviet space.